

Odla spannmål i liten skala

JONAS RINGQVIST

När man tänker sig spannmålsodling så är det oftast bilder av stora fält och stora maskiner som man ser framför sig. Men att odla lite spannmål till husbehov för att baka bröd kan man göra med väldigt enkla metoder, och det behövs inga stora arealer för att det ska räcka till ganska mycket bröd eller müsli. I den här artikeln beskriver jag det allra enklaste sättet att odla spannmål, med så enkla redskap som möjligt.

Man kan naturligtvis fråga sig varför man ska odla egen spannmål. Att köpa hel ekologisk spannmål att mala i sin hushållskvarn kostar några hundralappar för en hel familj. Men glädjen av att veta att man äter helt hemodlat bröd är en ovärderlig känsla.

För mig blev det också nästan en religiös känsla första gången jag gick böjd med en skära och skar spannmål för att binda kärvar. Det var som att förenas med de hundratals generationer före oss som har gjort precis samma sak. Och trots att det var första gången jag gjorde det, kändes det som något jag alltid hade gjort, något djupt rotat i vår mänskliga natur och kultur.

Dessutom finns det andra, mer rationella, skäl till varför det kan vara bra att ha lite spannmål i sin husbehovsodling. Det är ett bra inslag i en växtföljd som annars kan bli väldigt ensidig. Att låta en del av trädgårdslandet bli spannmålsodling gör att man får in ett gräs i växtföljden, vilket gynnar andra typer av mikroliv i jorden än vad grönsakerna gör. Att odla spannmål är också ett bra sätt att etablera ny vall för att odla hö eller ensilage.

De olika sädesslagen

Vill man odla säd för att baka bröd är det framför allt vete och råg man ska fokusera på, eftersom de lämpar sig bäst till brödbak och dessutom inte behöver skalas innan användning. Även havre och korn kan man förstås odla till hushållet, men då behöver man välja ”nakna” sorter som inte behöver skalas. Då kan man t ex göra havregryn eller använda kornet som ris.

Vete finns i olika varianter. En viktig indelning är om det är vårvete eller höstvete. Vårvetet sås på våren, så fort jorden reder sig och går att bearbeta, medan höstvetet sås på hösten, lämpligen under september månad. Båda mognar för skörd under sensommaren. Vårvetet används i större utsträckning till bröd då det innehåller mer gluten, men båda går bra att baka på. Det finns äldre lantsorter som t ex ’Ölandsvete’ och även moderna sorter mer anpassade till högre gödselgivor med förmåga att ge högre skörd. Då vi odlat vete i växtföljden med grönsaker har de moderna sorterna fungerat bäst eftersom gödslingen i växtföljden är anpassad till den intensiva grönsaksodlingen. Med en mer sparsam gödsling kan lantsorterna vara ett bra alternativ.

Spelt (eller dinkel) är en variant av vete. Till skillnad från vanligt vete behöver den skalas, och har man inte tillgång till en skalmaskin lämpar den sig tyvärr inte att odla till husbehov.

Råg odlas nästan alltid som en höstsådd gröda även om det finns sorter för vårsådd. Vi använder helst en sort som heter ’Schmidtråg’ som ger mycket lång halm. Även moderna sorter har en förhållandevis lång halm och den har därför en god förmåga att skugga ut ogräset. Råg har också en allelopatisk förmåga, dvs förmågan att utsöndra kemiska ämnen som hämmar andra växters etablering.

Markförberedelser och sådd

Inför sådd behöver marken gödslas och förberedas. Det skiljer sig inte mycket från när man odlar grönsaker. Hur mycket gödsel man behöver tillföra beror på hur marken brukats

innan. Om man är van att odla grönsaker kan man tänka på spannmålets behov som en medelkrävande gröda. Ett par liter komposterad stallgödsel per kvadratmeter kan vara en lagom giva, eller så odlar man spannmålen efter kvävefixerande baljväxter eller någon med stallgödsel välgödslad gröda, som t ex kål. Då räcker den näring som finns kvar från föregående gröda. Väljer du en lantsort och odlar den i växtföljden med grönsaker kan du skippa gödslingen helt. I förhållande till grönsaker är spannmål inte särskilt krävande, och för mycket kväve kan göra att säden lägger sig. Gödseln behöver myllas och jorden behöver luckras (eller plöjas) och jämnas till. I den lilla skalan kan man använda bredgrep om man vill odla grävningsfritt eller så vändgräver man med grep. Med en kultivator och kratta jämnar man sedan till ytan.

Markberedningen och sådden kan göras när marken reder sig på våren. Sådden kan ske genom att man sprider ut frön jämnt över ytan och sedan myllar ned dem och vältar. Räkna då med en utsädesmängd på drygt 20 gram per kvadratmeter. Anvisningarna här är i vikt per kvadratmeter. Jag tycker det är enklast att mäta upp ytan och väga upp den mängd frö som behövs. Sedan tycker jag att det är ganska enkelt att fördela dem jämnt om det är en mindre areal. Det finns andra mått som hur många frön som ska finnas i ett fotavtryck eller fingerbredder mellan varje korn, men när jag sått har jag inte funnit de anvisningarna så enkla att följa.

Ännu bättre är att så i parallella rader med en såmaskin om man har tillgång det. Även de enklaste såmaskinerna, som t ex en Earthway, bör funka bra till spannmål. Fördelen med att så i parallella rader är att det då blir enkelt att göra en ogräsrensning i grödan när den har kommit upp. Vid sådd med såmaskin kan man också göra ett vridprov och räkna ut vilken frömängd det blir per kvadratmeter. Med den ökade precision som radsådd med såmaskin ger kan du minska mängden utsäde något. Vi brukar ändå räkna med att så ca 20 gram per kvadratmeter. Så ett par centimeter djupt och helst med jämnt sådjup så att alla plantor kommer upp samtidigt, vilket underlättar ogräshanteringen.

OVAN. *Så om möjligt spannmålen i parallella rader. Detta underlättar ogräsrensningen och ger ett jämnare bestånd.*

T V. *En för kraftig kvävegödsling gör att spannmålen kan lägga sig ned.*

NEDAN. *En liten spannmålsodling som den här på 80 kvadratmeter kan ge tillräckligt med vete för att baka två limpor i veckan.*

Ogräshantering och insådd av bottengröda

Det är bra att hålla efter ogräset efter sådd. Man bör självklart (som med alla andra grödor) välja en yta där man inte har flerårigt ogräs. Fröogräs går däremot ganska enkelt att hålla efter. En falsk såbädd kan vara bra att tillämpa om man har tid, dvs att man förbereder bädden för sådd, väntar någon vecka så att ogräset gror, myllar ned det och sedan sår grödan. Då blir man av med en hel del av ogräsfröna som då inte gror i grödan.

När vi odlar spannmål i liten skala brukar vi så med ca 16–20 cm mellan raderna. Efter att spannmålen kommit upp går vi över med en bygelhacka som passar precis mellan raderna och vi blir på så sätt av med det mesta ogräset. Man kan också komplettera med användning av en långfingerharv, vilken har långa flexibla harvpinnar som river upp smått fröogräs men lämnar spannmålen, som är djupare rotad, opåverkad. Det är möjligt att köpa en handdragen långfingerharv på skaft, men priset kan avskräcka om man inte har annan nytta av den, som i en lite större grönsaksodling. Denna handdragna långfingerharv använder vi när grödan etablerat sig och är bra rotad (ca 6–7 cm hög) och fram tills den är för hög för att kunna harvas (max ca 15 cm hög).

När grödan har etablerat sig och man har gjort sin ogräsrensning kan det vara bra att så in en bottengröda. Det är bra för såväl jordens mikroliv som, om man väljer baljväxter, för kvävefixering vilket gynnar efterföljande gröda. Bottengrödan kan vara en ren grön-gödslingsgröda, som t ex subklöver, som gör att marken fortsätter vara bevuxen efter skörd men som dör under den följande vintern. Det kan också vara en vallblandning som man vill ska etablera sig och fortsätta växa året efter skörd.

Vi brukar sikta på att göra insådden när det känns som om ogräset är under kontroll, vilket brukar vara när spannmålen är ca 10–15 cm hög, men det kan variera mellan åren. Ju senare man gör insådden, desto större risk är det att den etableras dåligt. Om det är en höstsådd gröda gör man insådden på våren eftersom det kan vara svårare att etablera baljväxter på hösten.

När ogräset är under kontroll och bottengrödan är sådd är det bara att slappna av och ägna sig åt annat fram till skördedags.

Bind en kärve

1. Skörda och samla ihop spannmål till en kärve som är ca 15–20 cm i diameter. Skär därutöver till en mindre bunt spannmål med så lång halm som möjligt för att binda kärven med.

2. Dela den mindre bunten i två och lägg ihop dem med rotänden mot varandra så att de överlappar ungefär till hälften. På så sätt får du ett längre halmknippe att binda med.

3. Tvinna ihop bunten i den överlappande delen.

4. Placera den tvinnade bunten bakom kärven en bit under axen. Hur långt under axen beror på hur lång halmen är. Du hittar snart fram till en bra placering av knuten för att få en kärve som håller ihop bra. (Steg 2–4 kan med fördel göras direkt bakom kärven men för att få tydliga bilder gjorde vi dem här vid sidan av kärven.)

5. Fortsätt tvinna bunten så att den samtidigt formar ett rep och spänner åt hårt runt kärven. För att få en bra kärve behöver den vara hårt knuten.

6. Vik ihop änden på repet samtidigt som du fortsätter tvinna så att det bildas en liten boll.

7. Vik in bollen under halmrepet mot kärven. Detta spänner repet ytterligare samtidigt som den låser knuten.

8. Placera kärven i en skyl och lämna den för att mogna färdigt och torka.

Skörden

Att skörda spannmål är något vi människor gjort under lång tid, och det redskap som vi använt längst är skäran. Den används fortfarande av småbrukare i stora delar av världen. Man kan också använda lie för att slå spannmålen, men det kräver mer hantverksskicklighet och i den lilla skalan är skäran fullt tillräcklig. På en timme skördar man många kvadratmeter med en skära även om man är ovan vid arbetet.

Om man ska binda kärvar går det bra att skörda innan kornen är helt mogna och torra. Man brukar därför skilja på tröskmogen och bindarmogen spannmål. Ska man binda kärvar kan man skörda något tidigare. Kornet ska kännas mer degigt när man biter i det. Då kommer det mogna färdigt efter skörd. Kärnan får däremot inte vara ”mjölkig”, utan behöver då mogna ytterligare innan skörd.

Ska man istället tröska med skördetröska bör kornet vara helt moget och torrt, men man bör heller inte vänta för länge eftersom det kan börja gro i axen. Vid dåligt torkväder kan man behöva tröska innan det är helt torrt och istället torka spannmålen efter skörd. När kornet är torrt ska det kännas hårt som sten och spricka när man biter i det.

När man skördar tar man ett tag om ett fång spannmål och skär ganska nära marken. Det är viktigt att skära av halmen och inte försöka hugga av den. Hur lågt eller högt man skär beror på hur lång halmen är och hur mycket av den man vill ha med. Den behöver vara tillräckligt lång för att kunna forma kärvar, så gärna 60 cm eller längre. Jag brukar skära och placera spannmålen i kärvar med halmens rotände i samma nivå. När jag har fått ihop en bunt som precis går att hålla ihop med händerna så binder jag en kärve av den med hjälp av halm. Man kan med fördel arbeta i par där en person skär och den andre binder kärvar.

Kärvarna placeras sedan i skylar. Man reser två kärvar och ställer dem så de lutar mot varandra. Sedan placerar man ytterligare två kärvar mitt emot varandra på var sida om de två första kärvarna. Sedan brukar vi komplettera med fyra kärvar till så att varje skyl innehåller åtta kärvar. Så får de sedan stå och torka tills kornen är torra. Det är också möjligt att resa stakar som man torkar kärvarna på eller hänga kärvar på en linhässja.

Tröskning och rensning

När kärvarna väl har torkat är det dags för tröskningen. Man kan lagra in kärvarna i väntan på tröskning, men det finns en stor risk att de drar till sig möss och råttor så att tröska så snart som möjligt är bra.

Vi har tillgång till ett gammalt stationärt tröskverk som vi brukar dra fram när det ska tröskas. Det är ett väldigt effektivt sätt att göra jobbet och man kan tröska mycket spannmål på en dag på det sättet. Det finns fortfarande gott om gamla tröskverk som står i lador på gårdar och det är därför lätt att få tag i en om man vill, och om man har plats att förvara den. Tröskverk drivs av en elmotor. Vi har en motor på 10 kW, så det är mycket kraft som behövs.

Ett tröskverk slår ur kornen ur axen och sedan sorteras halm, agnar, korn, ogräsfrön och annat bös genom ett skakverk, ett såll och en fläkt. Det är en fantastisk maskin där delarna drivs med olika remmar, men den är också långt ifrån dagens krav på en säker arbetsmiljö så försiktighet och skydd rekommenderas vid användningen.

Betydligt enklare, men mycket mer tidskrävande, är då att tröska för hand med en slaga. Den består av två pinnar som binds ihop så att de är ledade. Man håller i den ena pinnen och slår säden med den andra. Bäst är att göra detta på ett slätt golv, men ett alternativ är att breda ut en presenning att tröska på. Man sprider ut några kärvar och slår tills kornen släppt från axen. När man tröskar ska slagan landa plant mot golvet så hela slagans yta slår mot säden.

När axen känns tomma så är det färdigtröskat. Man tar bort halmen och samlar ihop den uttröskade säden som är uppblandad med skal och annat bös. Därefter följer rensningen och det finns olika sätt att göra detta på. Vi brukar börja med att använda såll i olika storlek. På så sätt kan man först välja ett såll där kornen och mindre bös går igenom och därefter ett tätare såll där endast ogräsfrön och mindre bös går igenom och kornen blir kvar.

Efter sållningen är allt som är ungefär lika stort som kornen kvar, vilket huvudsakligen är

OVAN. *Att tröska i par där man slår vartannat slag är betydligt roligare än att stå själv timme efter timme. Men det gäller att hålla takten. I bakgrunden står tröskverket. Vi har en modell med hjul, så man kan rulla ut det och tröska utomhus.*

T V. *En enkel skära är det enda skörderedskap som behövs i den lilla spannmålsodlingen.*

NEDAN. *För att tröska med en slaga och rensa för hand behövs väldigt lite och enkel utrustning. En slaga, några såll och ett par hinkar eller lådor kommer man långt med. Har man inget lämpligt tröskgolv kan man tröska på en presenning utomhus.*

skal. Dessa är enkla att rensa bort med vinden. Man bör välja en dag med lagom mycket och dessutom jämn vind. Man häller då kornen från en behållare till en annan. Kornen som är tyngre faller då ned och skalen blåser bort med vinden. Om man upprepar detta ett par gånger blir man av med det mesta böset.

Ytterligare en metod att rensa kornen är att ha dem på en bricka med en hög kant och skaka brickan runt i en cirkelrörelse. Det lättare materialet samlar sig då på ytan och de tyngre kornen i botten. Det lösa på ytan kan då plockas eller blåsas bort.

Efter dessa rensningsmetoder kan det finnas kvar korn där skalet fortfarande sitter fast och små stenar i samma storlek som kornen. Dessa kan man slutligen rensa bort för hand. Framför allt stenarna är viktiga att få bort innan säden ska malas eftersom de kan skada kvarnen eller tänderna om den ska ätas hel.

Hur mycket behöver man odla?

Både skörd med skära och tröskning med slaga är tidskrävande arbete. Det är med stor respekt för tidigare generationer som jag tänker på det slit som de utfört i jordbruket med tonvis av spannmål som skördades och tröskades med dessa metoder. Att odla spannmål i den skalan på detta sätt känns för mig helt otänkbart. Det ger också lite perspektiv på användningen av spannmålsätande djur som gris och höns i ett litet självhushåll. Att odla spannmål som foder kräver något helt annat i antingen arbetsinsats eller maskinpark än vad höskörd till idisslare gör.

Men att odla spannmål i liten skala för att förse hushållet med brödsäd känns betydligt mer rimligt. Beroende på hushållets brödkonsumtion så räcker någonstans mellan 50 och 100 kg för årsbehovet. När vi odlat vete i trädgårdsskala har vi skördat ca ett halvt kilo per kvadratmeter. Då kommer man långt på ett par hundra kvadratmeter med spannmålsodling.

Det finns naturligtvis många sätt att integrera en sådan spannmålsodling i självhushållsodlingen av potatis och grönsaker, antagligen lika många som det finns självhushåll. Men ett exempel på en enkel växtföljd kan vara att man börjar med näringskrävande grönsaker som t ex kål, purjolök och rotselleri som följs av mindre näringskrävande grönsaker som lök, morot, betor m m. Därefter kan man odla potatis som skördas i tid för att följas av höstsådd av råg. Året efter rågskörden kan man så vete med en insådd av gröngödslingsvall som blir en bra förfrukt till de näringskrävande grönsakerna. Det skulle ge en sexårig växtföljd, och med 100 kvadratmeter per skifte skulle man ha gott om grönsaker och potatis och tillräckligt med spannmål till brödbak. Detta är en skala som med bra redskap och lite erfarenhet kan skötas helt utan maskiner.

För vår del kommer spannmålsodlingen tills vidare vara ett kul sidoprojekt där vi inte ställer några krav på att det ska bidra till självhushållet. Vete på ett par kvadratmeter till ett bullbak eller några tiotals kvadratmeter för att vi ska testa att tröska på vår självhushållningskurs är den nivå vi satsar på just nu. Såklart kan man ha höga ambitioner om graden av självhushåll, men glädjen och leken i odlandet är ett nog så viktigt inslag i självhushållarlivet.

OVAN OCH T H. *Efter tröskning med slaga behöver man rensa spannmålen. Det gör man enklast med ett par såll och genom att använda vinden för att blåsa bort lättare skräp.*

NEDAN. *Med ett stationärt tröskverk går det fort att tröska även större mängder och spannmålen rensas dessutom i tröskan. Men det är en otymplig och stor maskin. Till små mängder är slagan ett bra alternativ.*

JONAS RINGQVIST driver Bossgården tillsammans med sin fru Sanna. De odlar grönsaker till försäljning och självhushåll och har även får, kor och höns. Jonas håller också i Hjo folkhögskolas odlingskurser med inriktning på både självhushåll och odling till försäljning. Mejl: jonas.f.ringqvist@gmail.com.

Föreningen Allkorn

Vill du odla äldre lantsorter kan du gå med i föreningen Allkorn. Som medlem i Allkorn blir du en del av gruppen växtförädlare som arbetar för att bevara de äldre spannmålssorter som benämns kultursorter. Genom föreningen finns möjlighet att få tag på utsäde till kultursorter och få reda på vilka sorter som kan passa för dina odlingsförutsättningar. Du kan utan problem dela utsäde med övriga medlemmar (utan att komma i konflikt med Jordbruksverkets regler) och diskutera odlingsråd. Läs mer på www.allkorn.se.